

ANNIE

Ter nagedachtenis aan

Daniël Johannes Otten
'Daan'
mijn vader

Annie Emilie Otten-Wolff
'Annie'
mijn moeder

Paul Wolff
mijn grootvader

Hendrik Korpel
een moedige vriend

ANNIE

EEN JOODSE WEDUWE EN HAAR ZOON
IN DE GREEP VAN BEZETTING EN VERVOLGING

Daniël Otten

WALBURG PERS

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van G.Ph. Verhagen-Stichting

© 2012 Daniël Otten, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

Tweede druk: 2014

Derde herziene druk: 2017

www.walburgpers.nl

Afbeelding omslag: foto uit 1940-41

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Henk Wals, Lauwers-C, Nijmegen

Vormgeving binnenwerk: Marijke Maarleveld, ViaMare, Zutphen

Fotobewerking: Claudia Otten, Amsterdam

ISBN 978.90.5730.836.9

NUR 689/681

INHOUD

	Voorwoord	7
	Inleiding	9
I	Dalfsen	17
II	1929-1930	21
III	1931	29
IV	1932	37
V	1935-1936-1937	41
VI	1938-1	51
VII	1938-2	59
VIII	1939	73
IX	1940	79
X	1941	93
XI	1942	101
XII	1943	115
XIII	1944	133
XIV	1945-1947	153
XV	Tenslotte	157
	Noten	161
	Bronnen	163
	Met dank aan	164

VOORWOORD

Gedenkwaardige feiten, chronologisch geordend

Deze kroniek is samengesteld met behulp van een unieke verzameling bewaard gebleven brieven en kaarten. Voorts zijn er documenten en krantenberichten verwerkt. Door mijn vader geschreven brieven aan mijn moeder beslaan de periode 1929-1938, daarna volgen brieven die mijn moeder aan haar schoonzus schreef van 1938 t/m 1944. Alle brieven zijn eenrichtingverkeer, de antwoordbrieven zijn er niet.

Het jaar 1938 is het breekpunt in de loop van hun gezamenlijke geschiedenis, het is de overgang van het noodlot dat hen trof naar de misdaden van de bezetter en zijn Nederlandse handlangers. De brieven, die het grootste deel van de kroniek beslaan, zijn een soort zelfportretten, bij mijn vader gekenmerkt door de tegenstelling tussen vreugdevolle belevenissen enerzijds en onvrede met zichzelf en zijn milieu anderzijds, uitmondend in een korte periode van geluk, terwijl in de brieven van mijn moeder uit de jaren '40-'45 het onheil van de Jodenvervolging zich sluipenderwijs aandient om zich uiteindelijk met mokerslagen te manifesteren.

In de kroniek zijn tenminste drie lagen te onderscheiden: een liefdes-geschiedenis, een familiegeschiedenis en een oorlogs-holocaust geschiedenis. Bovendien wordt zichtbaar hoe ik zelf (geboren in 1938) uit deze geschiedenis tevoorschijn ben gekomen. De geschiedenis van mijn moeder vanaf April 1938 vormt het zwaartepunt van de kroniek; de op documenten en persoonlijke herinneringen gebaseerde dramatische gebeurtenissen heb ik zo goed mogelijk trachten te beschrijven.

De brieven heb ik geredigeerd en voor de historische achtergrond heb ik de volgende publicaties geraadpleegd:

Presser, Jacques, *Ondergang*, Staatsdrukkerij, 1965.

Moore, Bob, *De Nazi-vervolging van de Joden in Nederland*, Bert Bakker, 1998

Goldhagen, Daniel Jonah, *Hitler's gewillige beulen*, Standaard uitgeverij, Van Reemst, 1996.

Zee, Sytze van der, *Vogelvrij*, De Bezige Bij, 2010.

Kraayenbrink, H., *Politierapport 1940-1945*, De Walburg Pers, 1986.

Wal, J.O. van der, *Slachtoffers van de Rozendaalse Emmapyramide*, Fagus,
1997.

Zwaan, J. (redactie), *De Zwarte Kameraden*, Van Holkema en Warendorf,
1984.

Muiden, 2012

De auteur

INLEIDING

Een gat van vijf jaren dichten en bij Anne Frank uitkomen

EEN JOODSE OORLOGSWEES, EERSTE SYMBOOL

Mijn eerste paniek-aanval had ik in de eerste klas van de middelbare school, 1951.

Ik was een Joodse oorlogswees van 12 jaar oud, de leraar tekenen had mij voor de klas geroepen om de tekening waaraan ik werkte aan hem te laten zien. Hij zat aan een tafeltje en bekeek de tekening, terwijl ik daar voor hem stond. “Interessant”, zei hij. “Je hebt hier een kasteel getekend met donkere ramen, maar zonder enig teken van menselijk leven...!

Vertel eens, heb jij broertjes of zusjes, en wat doet je vader voor de kost?”

Die vraag verdroeg ik niet, want ik had geen vader en moeder meer en was mij niet bewust van mijn geschiedenis vanaf 1938, toen ik geboren werd.

Ik werd licht in het hoofd en voelde mijzelf rechtstandig door de vloer zakken terwijl ik er toch stevig op stond. Het was heel symbolisch, ik had qua afkomst geen grond onder de voeten en dat zou nog heel lang zo blijven. Ik herinner het mij tot op de dag van vandaag.

Zeven jaar eerder, in 1944, viel het gordijn voor de geschiedenis van mijn eerste vijf jaren die in dit boek wordt beschreven als deel van mijn familiegeschiedenis.

In de zomer van dat jaar werd ik op verzoek van de weduwe Annie Otten-Wolff, mijn moeder, ondergebracht in het gezin met vijf kinderen van Jan en Clara Berman-Fles in de stad Eindhoven. Zij waren in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog al goede vrienden van mijn ouders en zeer begaan met ons lot. Mijn moeder (Annie) was weggevoerd naar doorgangskamp Westerbork in de provincie Drenthe.

De ouders Berman waren rechtschapen, principieel en integer, hun lat van moraal en ethiek lag hoog, zij waren lid van het Humanistisch Verbond en hielden van kunst en cultuur, vooral van literatuur en klassieke kamermuziek.

Alles bijeen leek het een goede omgeving voor mij om in op te groeien, Annie had dat zo gezien en aangevoeld. Zij kon niet weten dat na de oorlog de caleidoscoop van het gezin Berman enigszins gedraaid zou zijn geraakt, vergeleken met 1938.

Toen ervoer Annie dat gezin als zo vrolijk en ideaal, dat ze ervan huilen moest in haar eenzaamheid als weduwe (brief van 13 Juni 1938 in dit boek).

ZWIJGCULTUUR

Algemene richtlijnen voor gedrag en attitude ten opzichte van adoptie- en pleegkinderen waren er nog niet. Zoals de meeste volwassenen handelden Jan en Clara Berman-Fles op hun gevoel naar wat hen goed leek, binnen de eigen psychische mogelijkheden en beperkingen.

Vanwege hun eigen situatie (Clara Berman had een tragische Joodse familiegeschiedenis en Jan Berman had moeite met communiceren) waren de ouders Berman na de oorlog deel van het Grote Zwijgen geworden. Over de geschiedenis van mijn eerste vijf jaren in Rotterdam, mijn hechting aan eigen familie, werd met geen woord meer gesproken, alles werd onder het tapijt geschoven. Dat zwijgen gold voor velen van hun generatie, dus ook voor de ooms, tantes en grootouders die ik nog had. Ook zij spraken nooit over mijn verleden en bovendien was niemand van hen in staat en geschikt gebleken om mij in huis te nemen; de ouders Berman zal ik derhalve altijd in ere houden. Voor mij zou de zwijgcultuur grote gevolgen gaan hebben, maar ik was pas vijf jaar oud en wist nog van niets. Toen ik bij het gezin Berman arriveerde, had ik een logeergevoel. Samen met Annie was ik er namelijk al eerder geweest (brief van 11 Juli 1941 in dit boek), even 'er tussen uit', en niemand wist wat de toekomst voor Annie brengen zou.

In het gezin Berman vonden de vijf kinderen het vanzelfsprekend dat ik er bij kwam. Zij noemden hun ouders 'pappie' en 'mammie', in mijn onschuld ging ik dat ook doen en vond het toen nog heel gewoon.

In het voorjaar van 1945, na de bevrijding van Nederland op 5 Mei, viel voor mij de grote klap. Er kwam bericht van het Rode Kruis, dat Annie 'overleden' was in concentratiekamp Bergen-Belsen in Duitsland en dus nooit meer terug zou komen.

Jan Berman nam mij apart in de keuken en vertelde mij dit feit kort en bondig, passend bij zijn wijze van communiceren. In de maanden daarna hoorde ik er niets meer over. Met mijn logeergevoel was het afgelopen en af en toe had ik een huilbui.

Na verloop van tijd, toen het eerste schooljaar begon in September 1945, had ik mij inmiddels binnen het gezin Berman ondanks alles toch goed aangepast, zoals een kind dat doet en zoals de ouders Berman het graag zagen.

NIET ECHT

Maar was dat echt zo?

Het was niet echt zo. Ik was een gezonde jongen, ik kon goed leren op school en was goed in verschillende soorten sport. Daarnaast mocht ik op vioolles en al spoedig bleek dat ik veel talent had. Hoe konden de ouders Berman zien dat ik weliswaar als gezinslid was opgenomen maar tegelijkertijd het gevoel had er niet echt bij te horen omdat ik een andere naam had? Qua afkomst geen grond onder de voeten had? Het was deze gespletenheid die in de achtereenvolgende jaren steeds meer manifest werd, en leidde tot existentiële gevoelens van onveiligheid en een gebrek aan vanzelfsprekende identiteit door het niet hebben van eigen ouders.

Tot uiting kwamen die gevoelens vooral in contact met andere kinderen op straat en op school, ik kon hun terloopse vragen over mijn gezinssituatie niet beantwoorden zonder een hulpeloze, schutterige houding te tonen.

De ouders Berman zagen dit dus niet, maar het zou ook kunnen zijn dat zij het uit de weg gingen omdat hun psychosociale opvattingen niet toelieten om het te zien. Ik diende in het gezin te passen en dat was het. Naar mijn gevoelswereld werd niet gevraagd en herinneringen werden niet gekoesterd. De jongste zoon Berman formuleerde het als volgt: “de edele bedoeling van de ouders Berman, de jongen helemaal in het gezin op te nemen, had tot onedel gevolg dat hij zich nooit erkend heeft gevoeld als wees, en al helemaal niet als oorlogswees”. Deze zoon Berman is een leeftijdgenoot en begreep het allemaal heel goed.

Op 11-jarige leeftijd mocht ik de eerste vioolpartij spelen in een strijkkwartet van Joseph Haydn en naar aanleiding van het succes dat ik daarmee had besloot ik dat ik violist wilde worden. Het was, geheel onbewust, het begin van zoeken naar compenserende identiteit: in de muziek, in het vioolspel.

Aan Clara Berman vertelde ik dit met groot enthousiasme, maar ik kreeg geen adequate reactie. Het ging misschien te ver buiten haar regels en waarden.

IDENTITEIT

Tijdens de vijf middelbare schooljaren werd het gevoel, geen grond onder de voeten te hebben, steeds sterker. Het werd chronisch en daarbij ontstonden er van tijd tot tijd gevoelens van eenzaamheid, passend bij de puberleeftheid. Gelukkig bleef het wat de medeleeringen betreft vrij rustig, met moeilijke vragen werd ik niet lastig gevallen want de situatie waarin ik verkeerde was aan de meesten bekend.

Ik doorliep de opleiding vlot en kon in de eindexamenperiode nog twee uur per dag viool studeren. Het idee, violist te worden, kreeg hoe langer hoe meer vorm in mijn gedachten. Het zou mijn identiteit worden, hetgeen tegelijkertijd betekende dat ik steeds verder van mijn oorlogsgeschiedenis verwijderd raakte. Ik had helemaal niet in de gaten dat het een verschuiving van de werkelijkheid was, ik had immers niet geleerd, een verbinding te leggen met de eerste vijf jaren van mijn leven.

Om verder viool te studeren verhuisde ik in 1956 naar Amsterdam, waar ik aan het conservatorium alle diploma's behaalde voor concorderend violist, voor conservatorium-docent en voor de theoretische vakken. Medestudenten stelden geen vragen die mij van mijn stuk hadden kunnen brengen en tijdens die studiejaren ontstond er meer afstand tot de ouders Berman. Ik kwam niet meer zo vaak in Eindhoven, maar bleef wel 'pappie' en 'mammie' zeggen hoewel het me steeds meer moeite kostte omdat ik de onwerkelijkheid ervan begon te voelen.

Na het behalen van de diploma's ging ik werk zoeken en bouwde een muzikaal veelzijdige carrière op van ruim 40 jaren, die ik in het jaar 2002 definitief afsloot. In een tijdschrift uit 1980 stond een artikel over mij met de kop 'De jongen met de vioolkist werd concertviolist'. Zo was het. Zie hiervoor www.danielotten.nl, verdere toelichting hierbij past niet in dit boek.

KOORTS

In het jaar 1960 ontmoette ik mijn latere echtgenote Marijke Delmonte. Zij was ook Joods, had drie en een half jaar ondergedoken gezeten en had dientengevolge de oorlog overleefd.

Wij trouwden in 1964 en stichtten een gezin met twee dochters.

In 1961, toen wij verloofd waren, begon ik wat vaker over de vloer te komen bij Marijke's ouders (moeder en een stiefvader) en kreeg ik het probleem, hoe ik hen moest aanspreken.

Met 'pappie' en 'mammie' zeggen tegen de ouders Berman had ik al heel veel moeite, nu werd het 'pa' en 'ma' zeggen tegen weer vreemden die geen familie waren en ook vijf kinderen hadden, nog moeilijker. Als jong volwassene, nog steeds zonder grond onder de voeten, was ik mij dat zeer bewust. In het begin kreeg ik er een soort koorts van, een soort stress, en zou ik het liefst naar buiten zijn gerend, weg van de confrontatie.

Natuurlijk kon dat niet, dus diende ik mij weer aan te passen en moest ik mijzelf tot de orde roepen...Hoe dan ook werd de verstandhouding met deze 'schoonouders' op den duur gelukkig wel dragelijk en werkbaar omdat ik hen bij de voornaam ging aanspreken, en Marijke en ik stevenden af op de trouwerij in 1964.

Van 1964 tot 2001 was ons leven vrij normaal, met de ups en downs die iedereen wel heeft.

Een uitzondering hierop vormden de moeilijkheden die Marijke van tijd tot tijd ondervond vanwege haar oorlogsverleden, vooral door haar onderduiktijd en door ervaringen in haar nieuwe gezin na de oorlog. Er stond toen ineens een andere 'vader' in de badkamer...

Voor mijzelf waren het altijd weer de vragen over mijn afkomst en familie die de bekende 'koorts' opriepen, later begon ik allerlei andere vragen ook als bedreigend te voelen. Volwassen geworden leden van het gezin Berman ging ik zoveel mogelijk uit de weg. Helaas wist ik nog steeds niet echt goed waardoor die bedreigende gevoelens optraden; op de langere termijn ging ik denken dat ze onlosmakelijk bij mijn persoonlijkheidsstructuur hoorden. Voor het raadplegen van een therapeut was er daardoor geen plaats in mijn denkwereld.

NEDERLANDSE STAAT

In het jaar 2000 ontstond een kentering voor Marijke en mij. Op aanraden van een oude vriend dienden wij bij de Nederlandse Staat een aanvraag in voor een officiële erkenning wegens vervolging tijdens de oorlogsjaren. Ons persoonlijk leven zou erbij gebaat zijn, zo werd ons verteld, want bijvoorbeeld uitgebreide psychotherapie kon dan aan de orde zijn voor ons beiden.

En ja, een jaar later vielen de erkenningen op de deurmat en dat waren hoogst emotionele momenten: de Nederlandse Staat erkende de vervolgingsgeschiedenis van ons allebei.

Toen Marijke al een half jaar in therapie was bij de therapeute Liesbeth Dullaart in Amsterdam, die haar was aanbevolen via de stichting Joods Maatschappelijk Werk aldaar, had ik nog niets ondernomen in die richting.

Ik dacht: "nou, ik heb toch een normaal leven geleid en heb met veel succes in binnen- en buitenland concerten kunnen geven al die jaren, hoezo therapie?" en keek wat glazig als er over gesproken werd. Ik vergat daarbij de altijd weer terugkerende, aan mijn verleden gerelateerde stressgevoelens, die ertoe hadden geleid dat ik liever met dan zonder vioolkist het huis verliet. Ik was nu eenmaal 'de violist'...

Toch wilde ik niet achterblijven en meldde mij in Januari 2002 ook aan voor therapie. Eveneens via Joods Maatschappelijk Werk te Amsterdam kwam ik aldus onder de hoede van dezelfde therapeute, Liesbeth Dullaart.

Het klikte meteen en het werd onverwacht een bijzonder indringende ervaring van acht jaren, waarin diepe emoties boven kwamen.

Ik schreef al eerder dat ik in 2002 mijn muziekpraktijk beëindigde, ik had er immers een vervangende identiteit in gezocht - een aanlegsteiger met

ducdalf in onrustig vaarwater - die altijd dominant was geweest. Ik koos er bewust voor om te zien en te voelen hoe het leven voortging zonder muziek maken, zonder vioolspel.

Tijdens de therapie sessies had ik op de meeste vragen geen antwoord, van mijn geschiedenis wist ik heel weinig zoals al gebleken is, en over de gevoelens bij gebeurtenissen had ik al helemaal niets te zeggen. Op unieke wijze echter brachten die sessies mij gaandeweg helder inzicht in de gevoelswereld van mijn eerste vijf jaren en de periode daarna, waardoor ik in staat werd gesteld een uitgesteld rouwproces door te maken over mijn verdwenen familie.

EEN VISIOEN, TWEEDE SYMBOOL

In 2004, ik was twee jaar in therapie, maakte ik een voettocht in Nepal met een oude vriend.

Van Kathmandu gingen wij met een autobus langs een gevaarlijke route vol ravijnen naar Dunche, het dorp in de bergen waar de tocht zou beginnen. Na de overnachting op de tweede verdieping van een lodge stapte ik 's-ochtends om 07.00 uur het grote balkon op.

De zon kroop net met felle stralen over een bergrand en ik keek recht vooruit het dal in, met heel ver weg enkele zevenduizenders, de toppen glinsterend in de sneeuw. Ik werd bevangen door de emotie van het prachtige uitzicht, en toen gebeurde het.

Met een soort plof verscheen zomaar in de lucht het portret van Annie, formaat ongeveer 100x60 cm. Het hing voor mijn neus, en meteen daarna verscheen met een tweede plof eveneens het portret van mijn vader. Ik staarde naar beide portretten en wist even niet hoe ik het had...

De afbeeldingen stegen ongeveer 1 meter op en bleven nog enkele minuten hangen; toen ik mij verwijderde om te gaan ontbijten verdwenen ze.

Beduusd als ik was, had ik geen verklaring voor dit fenomeen maar ik heb veel later begrepen dat het een bewijs, of misschien beter gezegd een symbool was, dat de therapie van Liesbeth Dullaart werkte. Ik was bezig het beeld van mijn vader en moeder in mijn bewustzijn te verankeren, te consolideren, ik begon grond onder de voeten te krijgen. Gedurende de tocht van twee weken manifesteerde dit visioen zich onverwacht nog drie keer.

OPTREKKENDE MIST

Vanaf 2006 was ik er aan toe en ook bereid, historisch onderzoek te gaan doen naar alles wat er met Annie en mij was gebeurd tijdens de oorlogsjaren. Net als tijdens de therapie ging dat gepaard met diep emotionele ervaringen die ik nooit zal vergeten. Het onder ogen krijgen

van bijvoorbeeld een politierapport waarin een foute politieman met zijn eigen handschrift heeft genoteerd wat hij met ons heeft gedaan, is bijna niet te vatten...Uiteindelijk duurde de speurtocht een jaar of drie; met wat doorzettingsvermogen en geluk heb ik in belangrijke Nederlandse archieven alle ter zake doende documenten gevonden die in dit boek zijn verwerkt. Voor het eerst in mijn leven had ik overzicht over, en inzicht in alle gebeurtenissen die zich in de donkere, bijna zwarte oorlogsjaren hadden voorgedaan. Hoe ik bij Anne Frank uitkwam, staat beschreven in het laatste hoofdstuk van dit boek.

Inmiddels was het 2010 geworden, alle bewaard gebleven brieven die in de jaren negentig in mijn bezit waren gekomen (in het voorwoord schreef ik er al over) had ik toentertijd uit de enveloppen gehaald en gelezen. Mooie brieven vond ik het, dat wel, maar de inhoud, een liefdesgeschiedenis, een familiegeschiedenis en een vervolgingsgeschiedenis, drong destijds niet werkelijk tot mij door. Over de hele aangrijpende periode, de jaren vanaf 1929 tot 1940, lag nog een dichte mist die mij verhinderde het landschap van de gebeurtenissen goed te zien en de gevoelens erbij te ervaren.

Op een dag begon ik nog eens in de ordners met brieven en historische gegevens te bladeren. De huis- tuin- en keuken mededelingen die ik tegenkwam sloeg ik over, waardoor ik plotseling zicht kreeg op de al genoemde periode van 1929 tot 1940 die uit de brieven opdoemde. Ik zag de dichte mist optrekken, ik zag de zonneschijn, de regenbuien, het onweer en de verwoestende tornado van de geschiedenis in vogelvlucht voorbij komen, als een soort dagboek met onderbrekingen. Vandaar dat ik gefascineerd alle brieven opnieuw begon te lezen. Vandaar dat ik begon te schrijven. Vandaar dit boek.

Muiden 2016

De auteur

De titel van deze inleiding is ontleend aan een artikel in het tijdschrift JaGDaF, een tweemaandelijks blad voor de noordelijke provincies van Nederland op het gebied van cultuur, religie en Joodse activiteiten. Met toestemming van de auteurs Els Boon en Han Lettinck, historici te Utrecht.